

моральної самосвідомості є вина, яка виступає як осуд самою особистістю власних дій та вчинків [1].

Почуття сорому переростає у почуття розкаянь, але це не означає, що специфіка почуття сорому ліквідується, а навпаки, на її основі виникає нова форма моральної самооцінки особи, яка і характеризує становлення особистості як такої. Історичний процес вдосконалення форм і рівнів моральної самооцінки не є завершеним, він постійно удосконалюється, що є одним із моментів морального прогресу в суспільстві, та відбуватиметься й надалі. Сором зовнішньо проявляє себе як емоція, але зміст його становить моральне почуття усвідомлення страху суспільної ганьби. Немає поняття "почуття совісті", а є поняття совісті, зміст якого виявляється у людини через почуття морального задоволення, розкаянь та совісті [3].

Процес розвитку моральної самооцінки пов'язаний зі зміною причин виникнення почуттів сорому і розкаянь (мук) совісті: спочатку через безпосередню дію ззовні на людину (у почутті сорому), а потім через самосвідомість індивіда (в почутті розкаянь совісті). Для початкового рівня формування моральної самооцінки головним було звільнення від впливу колективної самооцінки і перехід до її більш індивідуальних форм. Почуття сорому у сучасних умовах дуже часто виникає у людей разом із почуттями збентеження, ніяковиння і страху [3].

Ознаки почуття сорому виражаються у таких фізіологічних проявах, як почервоніння шкіри та зміни кров'яного тиску. Почуття сорому виражає низьку форму негативного, засуджуючого морального почуття, виникнення якого пов'язане з початком людських взаємин у суспільстві. У жодній з тварин немає такого самозасуджуючого, почуття, як у людей, хоча є емоції страху, гніву та ін.

Становлення почуття сорому стало першою ознакою відмінності людини від тварини на тій підставі, що тварини не мають сорому. Усвідомлення людиною своєї відмінності від тварини пов'язане із здатністю соромитися своєї тваринності. Феномен сорому свідчить, що людина бачить себе істотою вищою, ніж її природне, тілесно-матеріальне єство [4].

Сором завжди є причинно обумовленим, і це не є вираженням ізольованого "Я", а наслідком впливу моральних взаємин у суспільстві на особистість, її моральну самооцінку. Сором виражає інтереси не тільки суспільства, а й окремої людини, оскільки захищає її від морального падіння. Це властиво всім поняттям моралі: обов'язку, честі, совісті. Почуття сорому виникає при порушенні міри у взаєминах особистості й суспільства. Для своєї реалізації почуття вимагають або морально позитивної, або морально негативної оцінки. Сором, з одного боку, морально засуджує почуття, що виникає внаслідок здійснення особою аморального вчинку, а з іншого – є стимулом, поштовхом розвитку морально-творчого потенціалу внутрішнього світу людини. Сором передусім є наслідком дії на людину того об'єктивного світу, в якому вона живе. Він наділений не тільки оцінюючим, а й нормативним характером. Нормативність сорому полягає у наявності наказу не здійснювати недозволеного. Сором у цьому сенсі є бар'єром, що припиняє дію почуття задоволення за наявності почуття провини. Сором заважає людині виконати негідний вчинок, адже це порушує вимоги суспільства. В цьому випадку моральна свідомість перемагає бажання [3].

Соромно буває не тільки за себе, але й за інших. Соромитися за своїх близьких, якщо їхня поведінка має неадекватний характер, дитина здатна з молодшого шкільного віку. Розуміти, від чого іншому буває соромно, дитина може вже у 5 років. Емоція сорому сприяє розвитку самосвідомості і самоконтролю. Уникання емоції сорому допомагає чинити так, щоб зберегти самоповагу [4].

Висновки. Почуття сорому є невід'ємною частиною людської життєдіяльності. Прояв сорому у людини може відбуватись як за непередбачувані дії, так і за події та вчинки які здаються їй цілком нормальними. Почуття сорому властиве лише людям, що свідчить про належність його до вищих форм свідомості. Сором може проявлятися як на фізіологічному, так і на психологічному рівні і впливати на особистість в цілому. Сором тісно пов'язаний із моральною самооцінкою особистості, є показником розвитку її самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 338 с.
2. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон – Москва: Политиздат, 1984. – 195 с.
3. Матюшин Г. Г. Стыд и совесть как формы моральной самооценки / Г. Г. Матюшин.-М.:Изд-во МГОПУ, НОУ, 1998. – 324с.
4. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодшого школяра / Упоряд. О. А. Атемасова. – Х.: Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с.
5. Психология самосознания. Хрестоматия. – Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: Изд Дом „Бахрах”, 2000. – 672 с.
6. Флоренская Т. А. Я – против „Я” / Т. А. Флоренская. – Москва: Знание, 1985. – 80 с.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 607 с.
8. Якоби М. Стыд и истоки самоуважения / М. Якоби. – Москва: Институт аналитической психологии, 2001.– 249 с.
9. Kohut H. The Analysis of the Self. — International Universities Press, 1971.
10. Pines M. The universality of shame: a psychoanalytic approach // British Journal of Psychotherapy. — 1995.

Батовська О.

Науковий керівник – проф. Кодлюк Я. П.

**ЦІННІСНО ОРІЄНТОВАНІ ТЕКСТИ У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ
ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Серед домінантних аспектів модернізації шкільної освіти актуалізується проблема реалізація виховної функції навчання, формування в учнів ціннісного ставлення до самого себе, до природи, до суспільства і держави, до людей, до праці, до мистецтва. У формуванні ціннісної сфери особистості школяра незаперечна роль належить підручнику.

Проблема реалізації у шкільних підручниках виховної функції представлена в сучасній науці такими напрямками наукового пошуку: теоретичні основи формування в учнів системи цінностей (Бех І., Сухомлинська О. та ін.); сутність підручника, його структура та функціональне забезпечення (Бейлінсон В., Беспалько В., Зуєв Д., Кодлюк Я. та ін.); підручник як модель процесу навчання (Бібік Н., Савченко Я. та ін.); підходи до аналізу шкільних підручників (Зуєв Д., Кодлюк Я., Ляшенко О. та ін.).

Мега статті: розкрити виховний потенціал підручників з літературного читання для початкової школи.

Виховна функція підручника передбачає реалізацію в ньому досвіду емоційно-ціннісного ставлення. Під цінностями вчені розуміють, з одного боку, «предмети, явища чи їх властивості, які мають позитивну значущість для особистості, тобто задовольняють потреби особистості, є для неї благом, викликають позитивні емоції» [10, с. 107–108], а з іншого, – елементи морального виховання, важливі складові внутрішньої культури людини, які, виражаючись в особистісних установах, властивостях і якостях, визначають її ставлення до суспільства, природи, інших людей, самої себе. Враховуючи той факт, що об'єктом оцінного ставлення особистості може бути матеріальний світ, інша людина або власне «я», цінності умовно поділяють на матеріальні, соціальні та духовні. Найбільш поширеним є поділ цінностей на загальнолюдські (чесність, порядність, доброта, почуття власної гідності тощо) та національні (патріотизм, любов до рідного краю тощо).

Важливим структурним компонентом підручника є текст, основне призначення якого – повідомлення учням знань (Зуєв Д.) Дослідники класифікують тексти за різними ознаками: за обсягом (макро- і мікротексти), за домінуючою функцією (основний, додатковий, пояснювальний) [1, с. 24]. У контексті нашого дослідницького задуму на особливу увагу заслугоує класифікація текстів за функціональним стилем. З огляду на те, що навчальний текст репрезентує у підручнику знання, які структурують таким чином: про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності та про цінності, розрізняють тексти предметно орієнтовані, інструментально орієнтовані та ціннісно орієнтовані. Основне призначення ціннісно орієнтованих текстів – дати учням знання про цінності. Ці тексти поділяються на дві групи: такі, що містять безпосередню ціннісну орієнтацію в реальних об'єктах (оцінювання фактів, подій, вчинків людей) та опосередковану, коли предметом оцінювання стають художні образи як уособлення типового, загального. Такі тексти, на думку вчених, мають виражати певні емоції, містити матеріал для оцінної діяльності учнів [1, с. 164].

Ми проаналізували ціннісно орієнтовані тексти у підручниках з літературного читання авторів О. Савченко та В. Науменко (Табл. 1, 2), адже саме зміст цих навчальних книг забезпечує формування в учнів читацької компетентності, структурним компонентом якої є емоційно-ціннісний складник. Через зміст та ідейну спрямованість художнього слова під умілим керівництвом педагога учень пізнає елементи морально-етичної культури, засвоює найважливіші загальнолюдські цінності та норми поведінки народу, краю, в якому живе. Саме тому формування читацької компетентності передбачає емоційно-ціннісний розвиток на уроках літературного читання [11; с. 2].

Таблиця 1

Кількісна характеристика ціннісно орієнтованих текстів у підручниках з літературного читання (авт. О. Савченко)

Ціннісно орієнтовані тексти	Літературне читання О. Савченко					
	2 кл.		3 кл.		4 кл.	
	абс	%	абс	%	абс	%
Види цінностей						
Загальнолюдські цінності						
Скромність	1	1%	5	5%	1	1%
Совість	5	5%	2	2%	2	2%
Чесність	4	4%	2	2%	1	1%
Справедливість	3	3%	2	2%	5	4,9%
Любов до праці	3	3%	1	1%	4	3,9%
Взаємоповага	8	8,5%	4	4%	4	3,9%
Цінність сім'ї	3	3%	0	0%	0	0%
Національні цінності						
Патріотизм	8	8,5%	3	3%	5	4,9%
Любов до рідного краю	8	8,5%	10	10,8%	3	3%

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Всього	43	30,5%	29	23,8%	25	18,7%
--------	----	-------	----	-------	----	-------

Аналіз таблиці 1 свідчить про те, що в підручниках з літературного читання **О. Савченко** домінують тексти, спрямовані на виховання національних цінностей. Серед загальнолюдських чеснот найвиразніше представлені взаємоповага, справедливість, любов до праці; найменше – цінність сім'ї та скромність.

У підручнику з літературного читання для 2 класу читач ознайомлюється із ціннісно орієнтованими текстами, які виховують взаємоповагу («Кордон» Лариси Вахіної, «Ромасеве яблуко і Петрикова груша» Надії Кулик, казка «Рукавичка» та ін.), совість («Як Наталя в лисиці хитринку купила» Василя Сухомлинського), любов до природи («Прощальний листопад» Василя Скуратівського, «Я хочу сказати своє слово» Василя Сухомлинського), чесність (казка «Лисиця та їжак»), працелюбство (казка «Півник і двоє мишенят»), справедливість (казка «Легкий хліб»), цінність сім'ї («Тетянка усміхається» Василя Сухомлинського) та ін.

Найвиразніше ціннісно орієнтовані тексти репрезентовано у підручнику для 3 класу. Ці тексти виховують взаємоповагу («Місто дружних майстрів» Юрія Ярмиша), доброту («Для чого людині серце» Анатолія Дімарова), любов до природи («Перший подих осені» за Алевтиною Волковою, «Лісовою стежкою» Олеся Донченко), працелюбство (казка «Кривенька качечка»), патріотизм («Мова» Ігоря Січовика) та інші цінності.

У підручнику з літературного читання для 4 класу загальнолюдські цінності формують в учнів казки, притчі, легенди, пісні та мікротексти розділу «Усна народна творчість», які допомагають усвідомити такі морально-етичні якості як чесність, доброта, працьовитість, сміливість та ін. Одним із найбільших розділів у книзі є «Світ дитинства в літературі», у підрозділі якого («Людина починається з добра») міститься матеріал на формування уявлень про цінність справжньої дружби, взаємодопомогу, чесність, доброзичливість, працелюбство («Не загубив, а знайшов» Василя Сухомлинського, «Шурка і Шурко» Всеволода Нестайка, «Казка про друга» Марії Чумарної та ін.).

Таблиця 2

Кількісна характеристика ціннісно орієнтованих текстів у підручниках з літературного читання (авт. В. Науменко)

Ціннісно орієнтовані тексти Види цінностей	Літературне читання В. Науменко					
	2 кл.		3 кл.		4 кл.	
	абс	%	абс	%	абс	%
Загальнолюдські цінності						
Скромність	4	4,5%	4	6%	3	3,4%
Совість	2	2%	3	4,5%	3	3,4%
Чесність	3	3%	2	3%	5	5,7%
Справедливість	6	6,8%	7	10,6%	8	9,2%
Любов до праці	5	6%	3	4,5%	7	8%
Взаємоповага	2	2%	10	15%	11	12,6%
Цінність сім'ї	2	2%	3	4,5%	3	3,4%
Національні цінності						
Патріотизм	0	0%	1	1,5%	2	2,3%
Любов до рідного краю	5	5,6%	2	3%	9	10,3%
Всього	29	16,7%	35	28%	51	42%

Аналізуючи таблицю 2, помічаємо, що у підручнику з літературного читання **В. Науменко** пріоритети розставлені дещо по-іншому: увага акцентується на справедливості, взаємоповазі, любові до природи; аспект патріотичного виховання представлений невиразно.

Підручник для 2 класу поділено на два великих розділи: «З народного джерела» та «З літературної скарбниці». У першому більшість текстів – це пісні, вірші. Тут міститься також чимало прислів'їв, приказок та казок, що традиційно передають ціннісно орієнтований зміст: виховують скромність, чесність, чесність, справедливість, працелюбство. У казках «Жбан меду» та «Колобок» засуджується хитрість; цінність чесності учні мають розпізнати самостійно, зробивши певні висновки. У другому розділі більше оповідань, казок та поезій: любов до праці виховують твори «З курми лягай, з півнями вставай» Анатолія Григорука, «Як ми літали в космос» Всеволода Нестайко; вчать цінувати сім'ю, родину та щедрість «Заячий холодок» Василя Чухліба та «Бабусин онучок» Володимира Сенцовського.

Зміст підручника для 3 класу поділений на два розділи: «З народного джерела» та «З літературної скарбниці», зміст яких системно формує у третьокласників загальнолюдські та національні якості. Найяскравішими є казки «Сильний лев і маленьке мишеня», «Як серед птахів виникла дружба», які вчать дружби, взаємодопомоги, толерантності. Оповідання Ганса Крістіана Андерсена «Ромашка» виховує любов до природи, оскільки розкриває тонкощі краси природи та викликає неоднозначні емоції у читачів: жаль,

щирість і шанобливе ставлення до навколишнього. «Казка про рибака та рибку» Олександра Пушкіна засуджує «зажерливість» баби та закликає бути щедрими і вміти цінувати те, що маємо.

Твори у підручнику для 4 класу об'єднані в такі розділи: «У країні давнини» (тут більше текстів із навчальним змістом, які не мають яскраво вираженої ціннісної функції, хоча деякі виховують певні моральні якості, як, наприклад, казка «Злагода» – цінність сім'ї); «Краса світу в художньому творі», «Пейзаж у прозових творах» (ці розділи просякнуті ідеєю виховання любові до природи – підібрані твори, які розкривають красу навколишнього світу: «Чудовий Дніпро» переклад Максима Рильського, «За сонцем хмаронька пливе» Тараса Шевченка, «Чомга і весна» Василя Чухліба); «У країні дитинства», «У країні гумору», «У країні знань», «У країні світової літератури» (твори, які підкреслюють значущість загальнолюдських цінностей: совість, чесність, доброта, справедливість та ін. – наприклад, «Ксеня» Бориса Грінченка, «Трос за парканом» Всеволода Нестайко, «Лісничиха» Олеся Донченко).

Таким чином, аналізуючи ціннісно орієнтовані тексти підручників з літературного читання, можна зазначити, що у навчальних книгах О. Савченко твори ґрунтуються в основному на творчості Василя Сухомлинського і спрямовані на виховання взаємоповаги, чесності та патріотизму, але недостатньо розкрита тема скромності. У книгах В. Науменко, навпаки, домінують тексти, які формують скромність, справедливість, працелюбство, але майже не представлені твори патріотичного спрямування.

Подальших досліджень у зазначеному аспекті потребує апарат організації засвоєння цих навчальних книг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.
2. Науменко В. О. Літературне читання : підруч. для 2 кл. / В. О. Науменко. – К. : Генеза, 2012. – 160 с.
3. Науменко В. О. Літературне читання : підруч. для 3 кл. / В. О. Науменко. – К. : Генеза, 2014. – 176 с.
4. Науменко В. О. Літературне читання : підруч. для 4 кл. / В. О. Науменко. – К. : Генеза, 2016. – 176 с.
5. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / под ред. С. А. Смирнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 512 с.
6. Савченко О. Я. Літературне читання : підруч. для 2 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. – 160 с.
7. Савченко О. Я. Літературне читання : підруч. для 3 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 192 с.
8. Савченко О. Я. Літературне читання : підр. для 4 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2015. – 192 с.
9. Сіднев Л. М. До питання про антропологічну сутність змісту освіти / Л. М. Сіднев, І. П. Аносов // ПостМетодика. – 2002. – № 7–8 (45–46). – С. 178–181.
10. Дидактические проблемы построения базового содержания образования : сб. науч. трудов / под ред. И. Я. Лернера, И. К. Журавлева. – М. : Изд-во ИТПи – МИОРАО, 1993. – 210 с.
11. Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра / О. Вашуленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/2pHYJ2I>